УДК 347.962.1

Савенко М. Д.

СУДДІВСЬКИЙ РОЗСУД У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Статтю присвячено дослідженню поняття «судовий розсуд», проблемам його здійснення при вчиненні окремих процесуальних дій у цивільному судочинстві.

Проблема суддівського (судового) розсуду тривалий час є предметом дискусій як теоретиків, так і практиків.

її досліджували Д. Абушенко, В. Антропов, А. Барак, А. Боннер, С. Братусь, В. Канцір, А. Кац, В. Ковальський, К. Комісаров, П. Недбайло, О. Папкова, П. Пашкевич та ін.

Увага дослідників до цього феномену не є випадковою. Без суддівського розсуду практично неможливе правосуддя. Надаючи важливого значення суддівському розсуду, Л. М. Москвич пропонує включити його в структуру повноважень судді як самостійний елемент [1]. Автор не розкриває змісту цього терміна, що не дозволяє визначити його особливості як елемента повноважень, виходячи із загальноприйнятої їх структури - сукупності прав і обов'язків.

Особливість суддівського розсуду полягає в тому, що на законодавчому рівні він не закріплений. У зв'язку з цим постають питання, чи можна віднести його до дискреційних повноважень та чи можуть у судді бути такі повноваження, чи не призведе це до суддівського свавілля і спрощення судочинства. Наведені запитання потребують окремого дослідження і не є предметом даної роботи.

У науковій літературі є різні погляди щодо сутності суддівського (судового) розсуду. Одні науковці вважають, що це повноваження [2], правомочність [3]. За такого підходу суддівський розсуд, безперечно, можна віднести до повноважень судді.

На думку В. С Ковальського, судовий розсуд можна розуміти як інтелектуально-вольовий елемент судової діяльності, який полягає в розумінні (сприйнятті, зіставленні) суддями предмета розглядуваних справ та прийнятті рішень у відносно визначених межах дії кримінально-правових норм [4].

Справді, суддівський розсуд супроводжується внутрішнім процесом мислення, спрямованим на вибір оптимального варіанту розв'язання спірного правового питання, пошук необхідної правової норми, її розуміння та інтерпретацію, справедливе вирішення спору. Суддівський розсуд здійснюється на різних стадіях судочинства незалежно від його виду - конституційного, адміністративного, цивільного, господарського, кримінального у випадках, дозволених або не врегульованих законом. Якщо розглядати суддівський розсуд як внутрішній процес мислення, інтелектуально-вольовий елемент судової діяльності, то його не можна визнати складовою повноважень судді.

Суддівський розсуд є елементом свободи судді при вчиненні певних процесуальних дій. Межі цієї свободи визначаються завданням суду, рамками закону та права. Суддівський розсуд сприяє забезпеченню здійснення правосуддя. Він є важливим і необхідним елементом судової діяльності.

Суддівський розсуд - це інтелектуально-вольова діяльність, спрямована на законне, об'єктивне, неупереджене і справедливе вирішення спірних питань, що виникають у судочинстві або є предметом розгляду у випадках, дозволених або не врегульованих законом.

Метою даної праці є дослідження суддівського розсуду в цивільному процесі при вчиненні певних процесуальних дій на окремих його стадіях.

Можливість суддівського розсуду в цивільному процесі, як правило, закладається в термінах «може», «має право», «вирішує», «встановлює», «знайде», «залежить» або виникає з норми права чи прямо передбачене нею.

Зокрема, суддівський розсуд допускається Цивільним процесуальним кодексом України (далі - ЦПК) щодо процесуальних дій, пов'язаних з питаннями: доказів у справі (статті 47,48, 57,61, 182, 184); судових витрат та ціни позову

© *Савенко М. Д,* 2004

(статті 63, 66, 68); участі сторін і третіх осіб у розгляді справи (статті 95,97,105,108,172,173, 174,175, 176); об'єднанням, роз'єднанням та забезпеченням позову (статті 144, 145, 149, 154, 155, 158); змісту рішення (статті 204, 207, 209, 213, 214, 215, 218); шляхом встановлення такого права через відповідні терміни.

Оціночні положення містяться в статті 15 ЦПК, яка покладає на суд обов'язок «всебічно, повно і об'єктивно» з'ясовувати обставини справи; в статті 18 ЦПІС стосовно таких підстав для відводу суддів як пряма чи побічна зацікавленість у результаті справи або перебування в особливих стосунках з особами, які беруть участь у справі, чи інші обставини, які викликають сумнів у їх безсторонності; в статтях 28, 32 ЦПК щодо належності доказів і підстав звільнення від доказування тощо.

З прийняттям Конституції України, ратифікацією Конвенції про захист прав людини і основних свобод, проведенням судово-правової реформи проблема суддівського розсуду в Україні набула ще більшої актуальності.

Основним Законом України закріплено принцип верховенства права, визнано людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю в Україні, значно розширені можливості захисту прав і свобод людини і громадянина, а також юрисдикція судів та національна база законодавства. Аналіз положень Конституції України засвідчує розширення нею сфери суддівського розсуду.

Перш за все Конституція України поширила юрисдикцію судів на всі правовідносини, що виникають у державі, і виключила можливість здійснення правосуддя іншими, ніж суди, органами чи посадовими особами та заборонила делегування функцій судів, основними з яких є правосуддя та судовий контроль (стаття 124). Наведене конституційне положення не виключає суддівського розсуду при вирішенні питання прийняття відповідної позовної заяви, заяви, скарги до розгляду.

На цій стадії судочинства суддівський розсуд спрямований на визначення підвідомчості і підсудності заяви конкретному суду. При вирішенні питання про підвідомчість, а під нею ми розуміємо компетенцію відповідного органу вирішувати спірне питання, необхідно виходити з того, чи підпадає поставлене питання під юрисдикцію будь-якого суду судової системи України. Поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, не означає, що суди мають право вирішувати питання, віднесені до повноважень органів законодавчої чи виконавчої влади або органів місцевого самоврядування.

Правові конфлікти в Україні розв'язують, крім судів, що входять до судової системи, також Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України, третейські суди, комісії по трудових спорах тощо.

Підвідомчість правового питання може бути визначена законом або договором. Стосовно підвідомчості, врегульованої законом, особливих проблем не виникає, хоча вони не виключаються. Відносно ж підвідомчості спору, коли вона встановлена договором, постає більше проблемних питань. Зокрема, чи можна розглядати передачу розв'язання спору третейському суду на підставі договору або закону як обмеження конституційного права на судовий захист. У вирішенні цього питання необхідно виходити з того, що Конституція України істотно розширила можливості захисту прав і свобод людини і громадянина та не допускає обмеження цього права законом. Це не означає, що передача спірного питання на вирішення іншого органу, зокрема комісії по трудових спорах або третейському суду, за будь-яких умов є неконституційною. При цьому треба враховувати можливість здійснення подібними органами ефективного захисту прав і свобод.

Зупинимося на комісіях по трудових спорах, їх компетенція щодо вирішення трудових спорів обмежена не лише певною категорією працівників, а й колом питань. Вони не можуть розглядати питання, що торкаються суттєвих трудових прав, зокрема щодо поновлення працівників на роботі незалежно від підстав припинення трудового договору, зміни дати і формулювання причин звільнення, оплати за час вимушеного прогулу або виконання нижчеоплачуваної роботи, про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної підприємству, установі, організації тощо. Такі спори розглядаються безпосередньо судом.

Комісії по трудових спорах обираються загальними зборами (конференцією) трудового колективу підприємства, установи, організації, і кількість робітників у її складі повинна бути не меншою половини її складу. Вони мають вирішувати спір на таких же матеріальних правових положеннях, що й суд.

Рішення комісії по трудових спорах підлягає примусовому виконанню. У разі незгоди з рі-

шенням комісії по трудових спорах будь-яка зі сторін спору - працівник чи власник або уповноважений ним орган, може оскаржити його до суду. Отже, однозначно стверджувати, що передбачений Кодексом законів про працю України розгляд окремих трудових спорів комісіями по трудових спорах порушує право на судовий захист, на наш погляд, не можна.

Підсудність ми розглядаємо як компетенцію певного суду судової системи розглядати по першій інстанції конкретне правове питання, спір.

Судова система України складається із судів загальної юрисдикції, які будуються на засадах територіальності й спеціалізації, та Конституційного Суду України.

Суди загальної юрисдикції за принципом спеціалізації утворюють окремі структуровані підсистеми господарських і адміністративних судів, створення яких має бути завершене у 2004 році. Тому можна вести мову про підсудність спраЕ, зокрема судам загальної юрисдикції, незалежно від принципів їх побудови. Не зовсім коректним буде вживання терміна «підвідомчість» справ господарським або адміністративним судам, загальним судам, які всі входять до єдиної підсистеми судів загальної юрисдикції.

Загальноприйнято поділяти підсудність на родову (предметну) та територіальну (місцеву). За родовою підсудністю визначають віднесення справи до відання певної ланки судової системи (місцеві, апеляційні, Верховний Суд України).

Територіальна (місцева) підсудність означає компетенцію конкретного суду відповідної ланки судової системи.

Територіальна підсудність охоплює загальну підсудність справ за місцезнаходженням відповідача (стаття 125 ЦПК), виключну підсудність справ за вибір позивача (стаття 126 ЦПК) та підсудність справ за місцем виконання договору (стаття 127 ЦПК), право вибору підсудності між кількома судами, що належить виключно позивачу (стаття 128 ЦПК), договірну підсудність (стаття 129 ЦПК), виключну підсудність (стаття 130 ЦПК), підсудність за зв'язком справ (стаття 132 ЦПК).

Можливості розширення суддівського розсуду у вирішенні питань підвідомчості та підсудності справ і проблеми його меж сприятиме створення адміністративних судів. Вони будуть виокремлюватися з системи судів загальної юрисдикції.

В процесі їх створення обов'язково змінюватиметься компетенція інших судів загальної юрисдикції.

Межі суддівського розсуду стосовно підсудності справ залежатимуть від того, наскільки чітко буде встановлена компетенція адміністративних судів.

Суддівський розсуд є необхідним при вирішенні справи по суті. Такий висновок дає змогу зробити аналіз окремих норм глав 4, 20, 22 ЦПК.

Зокрема, стаття 203 ЦПК, встановлюючи вимоги до змісту рішення, зобов'язує суд у рішенні зазначати встановлені судом факти і відповідні їм правовідносини, закон, за яким вирішено справу, норми процесуального закону, якими керувався суд.

Для забезпечення правильності судового розсуду стаття 160 ЦПК закріплює принцип, за яким суд повинен безпосередньо дослідити докази у справі: заслухати пояснення сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, показання свідків, висновки експертів, письмові та речові докази. На підставі такого дослідження суд має оцінити зібрані докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді в судовому засіданні всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом (стаття 62 ЦПК).

Наведені норми не лише передбачають суддівський розсуд, а й наводять перелік процесуальних дій, у яких він здійснюється.

Зупинимося на особливостях суддівського розсуду лише щодо окремих процесуальних дій.

Суддівському розсуду належить провідне місце в такому важливому інституті процесу, як судові докази.

Для того щоб дати оцінку доказам, необхідно встановити юридичні факти, що мають значення для справи. Для цього треба правильно визначити, які ж факти мають відношення до справи, і з урахуванням їх формувати доказову базу. При цьому суд має створити необхідні умови для повного і всебічного дослідження обставин справи і при здійсненні суддівського розсуду зберігати об'єктивність і неупередженість (стаття 15 ЦПК).

Суддівський розсуд у цивільному процесі передбачає чітке уявлення про предмет спору у справі. З урахуванням предмета спору, суддя ще на стадії підготовки справи до розгляду шляхом розсуду визначає, які факти необхідно буде встановити, та докази, що пов'язані з цими фактами. Перелік дій із підготовки справи до розгляду, наведений у статті 143 ЦПК, дозволяє до початку розгляду справи шляхом розсуду визначити, які

факти підлягають встановленню та якими доказами вони мають бути підтверджені.

При цьому необхідно витребувати належні докази, якими підтверджуються і спростовуються факти, що мають значення для справи.

Особливість судового розсуду при встановленні всіх обставин справи полягає в оптимальному визначенні тих фактів і доказів, які будуть покладені в основу рішення.

Повнота і всебічність дослідження фактичних обставин справи передбачає залучення до справи всіх необхідних, що мають значення для справи, доказів, не беручи до уваги доказів, що істотно не впливають на прийняття рішення. Критерії належності певних юридичних фактів та доказів до конкретної справи встановлюються суддівським розсудом, оскільки на законодавчому рівні їх врегулювати практично неможливо.

Помилка суддівського розсуду у визначенні кола належних до справи фактів і доказів може призвести до постановлення неправильного рішення. Як свідчить судова статистика, значна частина рішень скасовується у зв'язку з неповним з'ясуванням усіх обставин справи й оцінки доказів судом першої інстанції.

Проблема суддівського розсуду при визначенні кола фактів і доказів та їх оцінки обумовлена в окремих випадках відносно визначеними гіпотезами та диспозиціями норм матеріального права, а також суб'єктивними чинниками.

Суддя шляхом логічного аналізу визначає, чи може відповідний доказ за своїм змістом підтвердити або спростувати факти, що мають значення „для вирішення справи. При цьому має бути паритетність щодо надання доказів на підтвердження та спростування одних і тих же фактів.

Оцінка встановлених фактів та зібраних доказів здійснюється за внутрішнім переконанням судді на підставі суддівського розсуду.

Об'єктивність суддівського розсуду в процесі розгляду справи залежить від визначення, встановлення та оцінки належних до справи фактів і доказів, правильності застосування закону.

Обов'язковим суддівський розсуд є при подоланні прогалин у правовому регулюванні спірних відносин. Порядок подолання прогалин у справі встановлює стаття 11 ЦПК. У ній передбачається застосування аналогії закону та аналогії права в разі відсутності закону, що регулює спірні відносини. При аналогії закону підлягає застосуванню закон, що регулює подібні відносини. Застосування аналогії закону постає тоді, коли суддя на підставі аналізу та оцінки фактичних обставин і доказів визначить характер відносин між сторонами у справі і не відшукає закон, який безпосередньо їх регулював. Якщо суддя передивився всі нормативно-правові акти, а їх понад тридцять тисяч, що є чинними в Україні, і не знайшов такого, який регулює спірні відносини, він переходить до пошуку норми, яка б регулювала подібні відносини. Проблема аналогії закону полягає у відшуканні такої норми, яка за власним переконанням судді регулює відносини, найбільш наближені до спірних. При цьому в рішенні мають бути викладені мотиви, за яких суд обрав саме таку норму.

Наявна нормативно-правова база не виключає можливості існування відносин, особливо тих, що виникли вперше і не врегульовані законом, та неможливості знайти норму, яка регулює подібні відносини. У такому разі суддя має застосувати аналогію права, тобто вирішити справу, виходячи із загальних начал і змісту законодавства. Межі судового розсуду при аналогії права набагато ширші. Справа має розглядатися на основі загальних ідей і принципів права (гуманізму, справедливості, рівноправ'я тощо). Ці ідеї та принципи мають виводитися з усього масиву нормативної бази, і фактично до конкретного випадку суд формує норму права, за якою і розв'язує спір.

Правильне використання суддівського розсуду в цивільному процесі сприяє забезпеченню принципу верховенства права при здійсненні судочинства, вибору оптимального варіанта застосування певної процесуальної норми у спірних процесуальних правовідносинах, ефективності судочинства, слугує гарантією процесуальних прав учасників судочинства, справедливого розв'язання спору або вирішення спірного правового питання.

1. *Москвич Л. М.* Організаційно-правові проблеми статусу суддів: Автореф. дис. д-ра юрид. наук.- Харків, 2003.- С. 10, *16.*
2. *Барак А.* Судейское усмотрение.- М., 1999.- С. 57.
3. *Комиссаров К. И.* Задачи судебного надзора в сфере гражданского судопроизводства.- Свердловск, 1971.- С. 24-26.
4. *Ковальський В. С.* Проблема суддівського розсуду та кримінальний закон // Судова реформа в Україні. Проблеми і перспективи.- К.-Харків, 2002.- С. 201.

M. Savenko

COURT DISCRETION IN CIVIL PROCEDURE

The article is devoted to the notion of «court discretion» and the issues connected with its usage during some special procedural actions in civil procedure.

УДК 349.444

Солом 'яний В. Р.

ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН ЖИТЛОМ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Статтю присвячено проблемі вдосконалення житлового законодавства, зокрема питання порядку розподілу та надання житла в Україні. Наголошується на необхідності якнайшвидшого реформування житлового законодавства та відмові від безоплатного надання житла всім громадянам і формуванні ринкових засад у житловій сфері. Безоплатно житло має надаватися виключно громадянам, які потребують соціального захисту.

Перехід до ринкової економіки вимагає повної заміни притаманних адміністративно-командній системі механізмів, засобів регулювання та упразління економічними процесами. Формування ринкових відносин в Україні зумовлює необхідність створення нової правової бази. В житловій сфері теж відбувається становлення ринкових відносин, і це потребує проведення комплексної реформи житлового законодавства. За останні десять років житлові правовідносини зазнали значних змін, а переважна більшість нормативних актів діють ще з радянських часів і не відповідають вимогам часу.

Стаття 47 Конституції України передбачає, що держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме можливість побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно чи за доступну для них плату відповідно до закону [1].

Ця норма Конституції свідчить про зміну пріоритетів держави у забезпеченні реалізації права громадян на житло. За радянських часів держава забезпечувала це право шляхом сприяння кооперативному та індивідуальному житловому будівництву і розподілу під громадським контролем житла, яке будувалося за рахунок держави відповідно до програм житлового будівництва і надавалося громадянам у користування [2]. Тобто держава забезпечувала реалізацію права на житло переважно через безоплатне надання громадянам у безстрокове користування житлових приміщень. В умовах ринкової економіки кожен громадянин при здійсненні своїх житлових прав повинен розраховувати на те житло, яке він може набути.

Відповідно до статті 47 Конституції має формуватися нове житлове законодавство України. Необхідно економічними та правовими засобами створювати умови для задоволення потреби громадян у житлі шляхом його будівництва, придбання у власність або взяття в оренду за власні кошти, а не через безоплатне надання квартир. Безоплатно або за невелику плату в найм можуть отримати житло від держави чи органів місцевого самоврядування лише громадяни, які потребують соціального захисту.

Про те, що саме в такому напрямку має розвиватися житлова політика та житлове законодавство, свідчить і той факт, що адміністративні методи вирішення житлової проблеми, які існу-

© *Солом'яний В. />.,* 2004